

ŞÂİR MUHAYYİLESİNDE MEVLEVÎ KİSVESİ*

Yrd. Doç. Dr. Necip Fazıl Duru
Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edb. Bl.
nfduru@hotmail.com

Abstract

THE MEANINGS OF THE MEVLEVI CLOTHES IN THE POET'S IMAGINATION

In the Ottoman State, like many other communities, the Mevlevi also preferred their own particular costumes so that they could be distinguished and not to be confused with other communities after Mevlana's death. In the mystical works of art, the parts of the clothes such as high conical felt cap (külah), long wide-skirt (tennure), cloak (hırka), girdle (elfi-nemed) and so forth have been defined in detail together with their symbolical meanings. Moreover, the reasons for wearing this particular costume with the spectacular parts have been presented in the related works. These distinguishing parts of the Mevlevi clothes have abundantly been used in the poetry by the Mevlevi poets within the affluent similis. Bearing all this in mind, this article, in addition to the descriptions of the Mevlevi clothes, aims at presenting colourful meanings emerged in the poet's imagination.

Özet

Osmanlı devletinde her zümre, belirleyici bir kıyafeti tercih ettiği gibi, Mevlevîler de Mevlânâ'dan sonra, başka gruplarla karıştırılmamak ve tanınmak maksadıyla hususî bir kıyafete bürünmüşlerdir. Külah, tennûre, hırka, elfi-nemed vb. giysi unsurlarının Mevlevîlerce hangi maksatlarla giyildikleri, sembolik anlamları tasavvufî eserlerde detaylı şekillerde anlatılmıştır. Mevlevî kıyafetinin unsurları Mevlevî şâirlerce de şiire taşınmış, farklı ve çok zengin benzetmelere konu edilmiştir. Bu makalede giysilerin tanımlarının yanı sıra, Mevlevî giysisinin şâir muhayyilesinde kazandığı renkli anlamlar ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mevlevî, kisve, sikke (külah), tennûre, abâ, hırka, elfi-nemed*

Giriş

Mevlânâ'nın Kıyafeti ve Tarih İçinde Mevlevî Kisvesi

Tarihin her devresinde, belli sebeplerle bir araya gelmiş zümrelerin kendilerini diğer

* Bu makale, Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-Mevlânâ Özel Sayısı- (2007/3, ss. 119-140)'nda yayımlanmıştır.

gruplardan ayrı tutmak, tanınmak, başkalarıyla karıştırılmamak maksadıyla hususî kisvelere büründükleri veya büründürdükleri malumdur¹. Aynı maksat için yapılanmış olan derviş toplulukları da görünüşte birbirlerinden, sırtlarına giyecekleri hırka, abâ, cübbe, kabâ; başlarına koyacakları tâc, sikke, külah, kalansüve, arakiyye, kavuk, karmes ve buna saracakları destar (sarık); beline bağlayacakları kuşak, şedd, kemer, tığ-ı bend; eline alacakları asâ, teber, hasbân, cüzbend, zilbem, pâleheng, keşkül ile boynuna astıkları sekel ve saçlarının tıraş biçimleriyle ayrılmışlardır².

Hayatın her alanında simge olabileceği gibi, bu derviş çeyizleri de zaman içerisinde simge değerleri kazanmışlardır. Maddî bir unsur olan giysi, başlık ve takılar bir süre sonra kendilerine manevî değerler yüklenmek suretiyle kullanılmaya başlanmıştır.

Rıhletinden sonra adına bir tarikat tesis edilen Mevlânâ'nın kıyafetinin, kendinden sonra şekillenmeye başlayacak, adap ve erkanı belirlenecek olan tarikatta, ne denli etkili olduğunu veya olmadığını görmek gerekir.

Şems'le mülâki olmadan önce ve Şems'in gaybubetinden sonra olmak üzere Mevlânâ'yı farklı iki kisvede buluruz. İlk önce bilginlere mahsus sarık ile yeni bol cübbe giyiyordu. Gerek destarının sarılış şekli, gerek muhtelif cinsteki serpuşları daha ziyade Türkistan'da ilim mensupları arasında görülen şekillere uygundu³. Şems'in 21 Şevval 642'deki gaybubetinden sonra ise başına duman renginde sarık sarıyor⁴; sırtına ise ekseriya bürd-i Hindibârî denilen Hind kumaşından farklı renklerde, uzun etekli ve kollu fereci giyiyordu⁵. Hazretin fukaranın gelip tese'ül ettiklerinde kolaylıkla çıkarabilmek için ferecisinin ve pirâhenlerinin önünün yırtmaçlı olduğu da nakledilir⁶.

¹ Yolun büyükleri hırka giyerken ve müritlerine hırka giymeyi emrederlerken, halk arasında bir alâmet sahibi olmayı ve bu alâmete göre halkın kendilerini denetlemelerini temin etmeyi amaçlamışlardır. Şayet (Allah'a ve dine) muhalefet yolunda bir adım atacak olurlarsa, halk dillerini üzerlerine salıvererek onları kınayacaklardır. Bu kıyafet içinde iken, günah olan bir şey yapmak istedikleri zaman, halk önünde mahcup olmamak için bunu yapmazlar (Hucvîrî, Keşfü'l-Mahcûb, Haz. S. Uludağ, II. Baskı, Dergâh Yay., İst. 1996, s. 129.); Kendi iradeleri dışında, bazı toplumlarda da yönetim, azınlık cemaatleri yerli toplumdan ayırmak maksadıyla, onlara belli tür ve renkte giysileri mecbur kılmıştır. Osmanlı Devletinde Ermeni ve Rum azınlıklar devletin belirlediği dışarı giysilerini giymek durumundaydılar. Ahmet Refik, Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Haz. Ahmet Uysal, KTB Yay., Ank. 1987, s. 71, 72, 77.

² M. Ali Aynî, Tasavvuf Tarihi, Sad.: H. R. Yananlı, Kitabevi, İst. 1972, s. 236-237.

³ A. Halet Çelebi, Mevlâna ve Mevlevîlik, İst. 1957, s. 16-161.

⁴ B. Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, Çev. F. Nafiz Uzluç, MEB Yay., İst. 1997, s. 350.

⁵ A. Halet Çelebi, Mevlâna ve Mevlevîlik, s. 46; Mehmet Önder, "Mevlânâ'nın Giyim Şekli ve Elbiseleri", İlahiyat Fak. Dergisi, S. III-IV, Ank. 1957, s. 81.

⁶ Sipehsâlâr, Terceme-i Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr, Mütercim: M. Bahari Husami, Dersaadet, 1331, s. 136.

Mevlânâ'nın yaşadığı sürece kendi bağlılarına belli bir kisveyi mecbur tutmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte *Menâkıbü'l-Ârifin*'de nakledilen bazı anekdotlar, ilk dönem Mevlevîlerinin belli bir kisve içinde olduklarını da göstermektedir: “*Bir gün Mevlânâ hazretleri hamama girmişti. Hamamın ortasında bağdaş kurup oturmuş, manalar saçıyordu. Arkadaşlar da heyecanlar gösteriyordu. Birdenbire ayağa kalktı ve ‘Aramızda Mevlevî kimdir?’ diye üç defa bağırdı. ‘Eğer bu hamama bir yabancı girip hamamın soyunma yerinde arkadaşların elbiselerini görürse, derhal Mevlânâ'nın dostlarının burada olduğunu anlar. Şimdi elbise ve sarıklarınız, sizin muarrifiniz (tarif eden, yani sizin Mevlevî olduğunuzu gösteren) oluyor da siz niçin ruhlar ve elbiselerin muarrifi olmuyorsunuz? Nitekim dostların dışı bunlarla süslenmiştir. Sizin içlerinizin de İlahi marifet ve hakikatlerle süslenmiş olması lazımdı. Çünkü: “Tanrı sizin suret ve işlerinize bakmaz, belki kalb ve niyetlerinize bakar” (Bu itibarla) her bakımdan manevi bir Mevlevî olunuz buyurdu⁷.*”

Bu anekdotta niteliği tam belli olmayan bir Mevlevî kisvesinden bahsedilmektedir. Bahsedilen kıyafetin, Mevlânâ'nın ve oğlunun Konya müzesinde saklanan elbise ve serpuşları göz önünde tutulduğunda, Mevlevîlerin son zamanlardaki kıyafetlerine benzemediği de aşikardır⁸.

Eflâkî'nin naklettiği olayda Mevlânâ'nın dervişliği yalnızca kisve ve şekilden ibaret görmediği, böyle düşünenleri de şiddetle eleştirdiği de görülmektedir. Mesnevî'de de benzer eleştirileri bulmak mümkündür:

“*Ne kadar çok mürâyî, ahmak vukufsuz kimse vardır ki merdân-ı ilahi tarikinde sūftan başka bir şey görmemiş (yani dervişliği tâc ile abâdan ibaret vehm eylemiştir.)*”

“*Sūfî safâ-yı kalbe tâlip olandır, kisve, sūf, terzilik ve ağır ağır yürüme sūflik değildir.*”

Tâhirü'l-Mevlevî yukarıdaki beyti şöyle izah eder: “Hazret-i Mevlânâ buyuruyor ki sūfî, tasfiye-i kalb ile uğraşan zattır. Yoksa, sūftan derviş kisvesi giymek, böyle bir kisveyi dikmek, yahut diktirmek, yahut muhtelif renkli parçaları ekleyip hırka-i murakka' iktisâ eylemek ve kemâl-i vakar ile yürüme sūflik değildir⁹.”

⁷ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, C. I, MEB Yay., İst. 1995, s. 412-413; Başka bir örnek: age, s. 397.

⁸ M. Celal Duru, *Tarihi Simalardan Mevlevî*, İst. 1952, s. 151-152.

⁹ İsmail Ankaravî, *Nisâbü'l-Mevlevî Tercümesi*, Tahirü'l-Mevlevî, Y. Haz.: Y. Şafak, İ. Kunt, Tekin Yay., Konya 2005, s. 9.

Tarikat mensuplarının giyimleri hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan biri, 1567’de ölen Karadâvud-zâde Vâhidî’nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân* adlı eseridir. Eserde Mevlevîler şöyle tanımlanır: “Başlarında birer terksiz külah, bu külahların da boyuna, yani elife benzer dikine şerit, istiva vardır. Üzerine sarık sarılmış. Sarığın ucu kemere kadar sarkar, boynunda rid’a ise hırkalarının eteğine kadar uzanır. Sakal ve bıyıkları sünnete göre kesilmiş...” Bu tanımda Mevlevîlerin ne hırkalarının özel bir biçimi ne de rengi belirtilmiştir¹⁰.

İlk Mevlevîler giyinişte kısmen Mevlânâ’yı taklit ettikleri gibi Selçukî giyim tarzlarını da benimsemiyor değillerdi. Sonraki Mevlevî dervişinin kıyafeti tamamıyla Mevlânâ’nın kıyafeti değilse de, onun veya etrafındakilerin giyim tarzlarından bir kısmına benzediği de muhakkaktı¹¹. *Menâkıb-ı Sevâkıb*’daki bir minyatürde Mevlânâ sahnenin ortasındadır. Beyaz bir kuşağı karşısındaki adama vermektedir. Omzunda rid’ası dalgalanan Mevlânâ’nın arkasındakilerin başlarında istivâlı, yani dik olarak bir çeşit sarık ve dal sikkeler vardır. Bu sikkelerin tepeleri daha geniştir¹². Eserdeki hemen bütün minyatürlerde Mevlânâ’nın çevresindekiler sikkeli olarak resmedilmişlerdir¹³.

Tarikat âyin ve erkanının her birinin kimler tarafından ve ne surette tesis ve tespit edildiği tamamıyla malumumuz bulunmadığı gibi, kıyafetin de son şeklini ne vakit aldığı belli değildir¹⁴. Eldeki minyatürlerden hareketle, 16. yüzyılda değişik merkezlerde olsa bile esasta birleşen bir Mevlevî giyim şekli olduğu, fakat henüz çok sıkı kurallara bağlı kalma zorunluluğu hissedilmediği söylenebilir¹⁵. 17. yüzyılda Osmanlı hayatını canlandıran ve Taeschner albümü olarak tanınan minyatür albümünde Mevlevîleri gösteren sahne artık Mevlevîliğin daha fazla kurallara bağlandığını hissettirmektedir¹⁶.

Minyatürlerin dışında Mevlevî şâirlerin kaleminden çıkmış mevlevîce söylenmiş şiirlerden hareketle de, bir nebze olsun Mevlevî giyim tarihini izlemek mümkün

⁹ Duru, age, s. 151-152.

¹⁰ Nurhan Atasoy, Derviş Çeyizi, Türkiye’de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi, KTB Yay., Ank. 2000, s. 25-26.

¹¹ Çelebi, age, s. 160-161.

¹² Atasoy, age, s. 14-15.

¹³ Gönül Ayan, Şerife Akpınar, “Sevâkıb-ı Menâkıb’deki Minyatürlerin Hikayeleri”, *Âşinâ*, S. 23-24, 2006, s. 112, 113, 114, 115, 116.

¹⁴ Duru, age, s. 152.

¹⁵ Atasoy, age, s. 22.

¹⁶ Atasoy, age, s. 25.

görülmektedir. 15. ve 16. yüzyıl Mevlevî şâirlerinin şiirlerinde diğer Mevlevî ıstılahlarının yanı sıra *sikke, külâh, tâc, taylesân, elif hatlı külâh, hırka, nemed* ve *kuşak* yoğun olmamakla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Mevlevî kisvesinin tamamlayıcı unsurları *tennûre, elfi-nemedin* de diğer unsurlarla birlikte farklı benzetmelerle şiirde yer aldığı görülecektir.

Bu çalışmamızda, 15. yüzyıl başlangıç kabul edilerek, Mevlevî şâirlerin dîvânları Mevlevî kıyafeti açısından tetkik edilmiş, elde edilen malzeme belli bir tasnife tabi tutulduktan sonra tanımlanmaya ve unsurların şâirlerin hayal dünyalarında kazandığı manalar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Şâir Muhayyilesinde Mevlevî Kisvesi

1. 1. Abâ, Nemed

Abâ veya nemed, dervişlerle aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebesinin, küçük esnaf, dervişler ve hali vakti yerinde olduğu halde yaratılışı dervişane kimselerin giydiği kalın softan imal edilen, genellikle geniş ve kısa; dizden biraz aşağıya inen; üst tarafında başın geçmesi için birer delik bulunan, kolsuz üst giysisine denilirdi¹⁷. Şiirde, bu elbiseyi giyenler *abâ-pûş* veya *nemed-pûş* biçiminde adlandırılır. Nemed, keçe, kebe, tiftik, kepenek, kaba yün manasına gelen Farsça bir kelimedir¹⁸.

Nemed kuşananlar, benzerleri içinde en üstün mertebede kabul edilirler¹⁹. Mevlevî'nin üstündeki abâ, yücelik dîvânının hilati gibidir. Nemed, bir bakıma kalenderce bir hayat sürmenin de göstergesidir. Tecrit ehline abâ, dünyaya mağrur olana da kabâ yakıştır²⁰. 'Abâ altındaki Mevlevileri, giysilerine bakıp da kaba saba sanmak insanı yanıltır, hakikatte onların iç gömlekleri (*pîrâhen-i derûn*) gayet incedir²¹.

Nemed, kâmil insanın gönül evinin iç halini dışa yansıtan bir *âyîne-hâne* veya müşkillerin hallinde ipucu; bedeni tasfiye ve kalbi nurlandırmaya en uygun *çile-hâne*; derviş baştan ayağa dek himaye eden bir nesne gibi tasavvur edilir:

¹⁷ W. Marçais, "Aba", İ.A., C. 1, MEB Yay., İst. 1993, s. 1; A. Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, TDK Yay., Ank. 2000, s. 539; R. Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Yay., Ank. 1967, s. 7.

¹⁸ Muhammed Pâdşâh, *Ferheng-i Ânenderâc*, C. VII, *Kitâb-Fürûşi-i Hayyâm*, Tahran, 1360, s. 4396; A. Vefik Paşa, *age*, s. 771.

¹⁹ Nâfi (Mecmû'a-i Medâyih-i Hazret-i Mevlânâ, Mürettibi: Vâsıf, Nâşiri: T. Mevlevî, Ahmed İhsan ve Şürekası, İst. 1315), M: II, s. 52. (Bu eserin birinci cildi, *MM*; ikinci cildi, *MM:II* kısaltmasıyla gösterilecektir.)

²⁰ Mustafa Çıpan, *Divâne Mehmed Çelebi*, Konya Valiliği İl Kül. Md. Yay., Konya, 2002, s. 88.

²¹ Ömür Ceylan, O. Yılmaz, *Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Kitap Sarayı, İst. 2005, s. 700.

Tâlib-i câh-ı fenâ için müheyyâ dûhte
Hil'at-i dîvân-ı 'izzetdür 'abâ-yı Mevlevî

Nesîb, D, 41b²²

Olup külâh u nemedle kalender-i devrân
Teferrüc eylesün encâmını güşâde cebîn

Sâkıb, D, 201

Nemed içine girmiş Mevlevî, kendisiyle birlikte keşif ve kerâmetini gizlemiştir; kerâmetten ziyade vecd onun için kıymet ifade eder. Nemed, saf kalplilere, başka (veya ahireti hatırlatan) bir hal verir²³:

Nihân itmiş nemed içre fenâ keşf ü kerâmâtı
Hudâ virmiş ezelden tâ bulara vecd ü hâlâtı

Mahremî, MSM, 505²⁴

Nemed, şiirlerde, teslim Kâ'besi'nin giysisi ihrama²⁵, taşıyıcısını altı yönden gelebilecek rüzgârdan muhafaza eden bir fânûsa²⁶; sahibini ıstırapların hüçûmundan koruyan muhkem bir hisara; kalbi nurlandırmaya, bedeni tasfiye etmeye yarayan bir çile-hâneye²⁷:

Olmaz hüçûm-ı dağdağadan rahne-yâb kim
Muhkem hisâr-ı 'ismetidür nâ'ilün nemed

Sâkıb, D, 147

veya, cisimlerin ayarını ölçen bir mihenke benzetilir. Nemed, hünersizlerin ve olgunlaşmamışların eline geçmez:

Sultân-ı Tûr u şâh-ı Karen yâdigâridur
Girmez eline bî-hüner ü kâhilün nemed

Sâkıb, D, 148

1. 2. Hırka (Ferecî)

²² Nesîb Yûsuf Dede, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi Bl., Nu: 660.

²³ Ahmet Arı, Sâkıb Mustafa Dede Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni, (D) DT, Konya, 1995, s. 255.

²⁴ A. Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, II. Baskı, İnkılap ve Aka Yay., İst. 1983.

²⁵ Sâkıb, D, s. 147.

²⁶ Sâkıb, D, s. 146.

²⁷ Sâkıb, D, s. 146.

Bez parçası, paçavra manasındaki kelime, daha sonra dervişlerin giydikleri, kolları az genişçe, boyun kısmı yakasız, yüz kumaşı pamuk veya yünden olan bir üst libasının adı olmuştur²⁸. Mutasavvıfların çok eski zamanlardan beri giymeyi âdet haline getirdikleri hırkanın, her tarikata göre değişebilen farklı şekilleri vardır²⁹. Yün hırka giymek tasavvufun aslı olmamakla beraber, sonradan tarikata intisap eden müride şeyh tarafından hırka giydirmek, bir intisap töreni haline gelmiştir³⁰. Şâirler, onun yünden imal edilmesine dikkat çekerler:

Nakdîne-i kâm sikke-i Monlâ-yı urundu

Şâhen-şeh-i ‘ışk hırka-i peşmîne büründü

Esrâr, D, 257³¹

Şeyhin huzuruna, mescide ve meydana, semâ'-hâneye da bununla girilir, semâ'a başlayınca çıkarılırdı. Siyah veya koyu lacivert; yakasız; göğüs üstüne gelen kenarları, iki sıra şeritli idi. Bu bol ve geniş hırka, uzun ve hafifçe sağ tarafa eğilmiş olan sikke altında Mevlevîlere, tevhit içinde göze çok hoş görünen bir azamet verirdi³².

Tasavvufî eserlerde hırka giymenin dayanağı, hırkanın simgesel manası ve hırka giyme töreni ile alâkalı mufassal malumat yer almaktadır³³.

Mevlânâ'nın Çelebi Hüsâmeddîn'i vasfederken kullandığı, *hırka altında sultan* ifadesine Mevlevî şâirlerde de rastlarız. Her ne kadar hırka içinde gizlenmiş olsalar da, hakîkatte onlar, İbn-i Edhem gibi aşk sultanlarıdır. Aynı zamanda hırka, giyenler için bir süs ve övünç kaynağıdır. Derviş, yün hırkasını (*hırka-i peşmîne*) şâl-i Keşmir'e değişmez³⁴:

Hırka-i tecrîd içinde gerçi pinhân olmuşuz

²⁸ Koçu, age, s. 129-130.

²⁹ Hucvîri, age, s. 125; Ş. Karahisârî, Ahteri-i Kebîr, C. I, İst. 1283, s. 212.

³⁰ Süleyman Ateş, İslam Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1972, s. 130; Sâkıb, D, s. 364.

³¹ Osman Horata, Esrâr Dede Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı (D), KB Yay., Ank. 1998.

³² M. Zeki Pakalın, OTDTS, C. I, MEB Yay., İst. 1993, s. 428; A. Gölpinarlı, Mevlevî Âdâb ve Erkânı, İnkılap ve Aka Yay., İst. 1963, s. 21.

³³ Sühreverdî, Avârifü'l-Ma'ârif, Haz. H. K. Yılmaz, İ. Gündüz, Vefa Yay., İst. 1990, s. 122, 123, 125, 131; Hucvîri, age, s. 136; Feyzullah el-Muradi el-Mevlevî, Tercüme-i Risale-i İşâretü'l-ma'neviyye Fî âyîni'l-Mevleviyye, Haz. İ. Demirci, Meram Bel. Kül. Yay., Konya 2005, s. 20; İsmail Ankaravî, Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı, Haz. Semih Ceylan, Dârulhadis, İst. 2001, s. 65; İsmail-i Ankaravî, Minhâcü'l-Fukarâ, Dersâadet, 1286, s. 37, 38; Derviş Ahmed Dede, et-Tuhfetü'l-Behiyye, Çev. İ. Kayaoğlu, SÜ İlahiyat Fak. Dergisi, S. 5, Konya 1994, s. 6, 7; Ömer Ziyâuddîn Dağistânî, Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar, Çev. İ. Gündüz, Y. Çiçek, Seha Neşr., İst. 1986, s. 53; İbrahim Kutluk, Mevlevîliğe Dair İki Eser, Edb. Fak. TDE Dergisi, S. 3-4, İst. 1948, s. 293; M. Ali Ayni, age, s. 271-272; Nasr, age, s. 122; Gulamrıza Avânî, Hikmet ve Sanat, Çev. M. Kanar, İnsan Yay., İst. 1997, s. 25-26.

³⁴ Ziver Paşa, Âsâr-ı Ziver Paşa-Dîvân ü Münşe'ât (D), Bursa 1313, s. 271.

İbn-i Edhem gibi ‘ışka çünkü sultân olmuşuz

Günâhî, MSM, 501

Sultân-ı fakr zîveridür hırka vü kemer

Esbâb-ı fahr mefharidür hırka vü kemer

Sâkıb, D, 141

Bir bakıma hırka, nefsin baş belasıdır³⁵. Onda riyanın rengi yoktur. Nefisle yapılan savaşta, sırta alınmış hırka, nefisten gelebilecek saldırılara karşı zırh (*cevşen*) vazifesini üstlenir:

Âteş-i sahbâya sûfî rehn iderdük olmasa

Hırkada reng-i riyâ vü bûy-ı semâ’ târ u pûd

Sâkıb, D, 27

Rezm-i nefse miğfer ü cevşen külâh u hırkası

Gird-i za’f içre hurûşândur sipâh-ı Mevlevî

Sâkıb, D, 123

Ölmeden önce ölünüz hadisini yaşarken yürürlüğe koymanın bir yolu da, nefsi, kabre benzetilen yün hırkanın içine defnetmektir. Hırka dervişin kabri gibidir³⁶. Bu anlamda o, nefsin iştihasını ve isteklerini kırabilecek bir görev üstlenir³⁷:

Mûtû kable ente mûtû sırrına mazhar olup

Nefsini madfûn-ı kabr-i hırka-i peşmîne kıl

Şemsî, D, 52³⁸

Hazinelerin gizli yerlerde ve viranelerde bulunduğu inancı, maddeten değersiz ve köhne hırkasının altına saklanmış Mevlevî’nin de hazine olduğunu akla getirir. Hırka, beden vîranesinde gizlenmiş, ahlak hazinesinin örtüsü durumundadır:

Vîrâne-i bedende olan genc-i sîretün

Rû-pûş-ı kadr-gevheridür hırka vü kemer

Sâkıb, D, 142

Hırka, giyenini kötü bakışlardan koruyan, bir muska olarak da düşünülür³⁹.

³⁵ Sâkıb, D, s. 142.

³⁶ Dîvâne Mehmed Çelebi, age, s. 72.

³⁷ Sâkıb, D, s. 278.

³⁸ Şemsî Dede, Dîvânçe-i Kara Şemsî, İst. 1305.

Kadim zamanlarda dervişlerin, malının helal olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alarak, bunları birleştirmek sûretiyle hırka diktirdiklerini⁴⁰ hatırlatan bir beyitte, parçalardan oluşmuş hırka, *sad-çâk* terkihiyle anlatılır. Anka'ya benzetilen müridi, kanat gibi olan hırka, bekâ mülküne uçurabilecektir. (Varlığında fânî olmuş, Allah'tan başka varlık kabul etmeyen mürid, hırkasıyla Allah'ta bekâ bulacaktır):

‘Anka-yı fenayım uçarım mülk-i bekâya
Bu hırka-i sad-çâk bana bâl u per oldı

Esrâr, D, 559

Şiirlerde hırka ile ilgili olarak *hırka-pûş* (hırka giymek), *hırka-ber-endâz* (hırka atmak) kavramlarıyla da karşılaşırız. Yalın ayak semâ' ederken, vecd ile hırkasını çıkarıp atan bir Mevlevî, o haliyle vecd çarhının üstünde uçmaya hazır bir anka gibidir:

Pâ-bürehne hırka ber-endâz olan bir Mevlevî
Kubbe-i çarh-ı teveccüd üzre bir ‘Ankâ olur

T. Mevlevî, OTDTS, 804

1. 3. Tennûre

Tennûre; baca; zırha benzer savaş giysisi; kalenderlerin şal gibi bellerine kuşak olarak sardıkları deri manasında kullanılan Farsça bir kelimedir⁴¹. Kelimenin Mevlevîlerce kullanımında; kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş, bir tür uzun entari kastedilir⁴². Günlük işlerde kullanılan ve semâ'a mahsus olmak üzere iki çeşit tennûre vardır. Günlük tennûreler diz kapaklarını biraz geçecek kadar kısa, semâ' tennûreleri ise dönerken bacakları göstermemek için uzunca idi. Semâ tennûrelerinin eteklerinin içerisine kalın ve ensiz kumaş geçirilerek, dönerken eteğin mahrutî bir çadır gibi, muntazam ve kıvrıntısız bir şekilde açılması sağlanırdı⁴³. Tennûreler daha ziyade matbahta giyilir ve üzerine, *elfî-nemed* sarılırdı⁴⁴.

³⁹ Sâkib, D, s. 554.

⁴⁰ A. Gölpinarlı, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılap ve Aka Yay., İst. 1977, s. 158.

⁴¹ Pâdşâh, age, C. II, s. 1212; M. Moîn, Ferheng-i Fârsî, C. I, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1371, s. 1156; Âsım Efendi, Burhân-ı Katı, Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ankara 2000, s. 764-765.

⁴² Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber, Ank. 1997, s. 711; Koçu, age, s. 225-226; Gölpinarlı, Âdâb, s. 43.

⁴³ Duru, age, s. 151.

⁴⁴ Pakalın, age, C. I, s. 456-457; Cebecioğlu, age, s. 711.

Arapça, ekmek pişirmek için topraktan yapılan fırın için de, tennûr kelimesi kullanılmaktadır⁴⁵.

Hizmet tennûrelerinde siyah ve koyu yeşil renk tercih edilirken, semâ' tennûreleri, *sebz-tennûre*, *al tennûre* kullanımlarından anlaşıldığı gibi, başta beyaz olmak üzere, yeşil, kırmızı (al), hatta pembe ve mavi renklerinde olabilmektedir:

Himmet-i Şems ile Gâlib olurum germ semâ'
Sebz-i tennûre açup gerdiş-i eflâkimden

Gâlib, D, 783⁴⁶

Şafak geydirdi al tennûre hurşîd-i şeker-rîze
Felek girdi halâvetle semâ'-ı tîz-der-tîze

Esrâr, D, 188

Yeşil renkte, atlas ve kalın canfes kumaştan tennûre giymiş bir halde gökyüzü, hüsn-i talil yapılarak semâ' ediyormuş gibi tasavvur edilir. Tennûre giymek yerine, *tennûre-bend* ve *tennûre-pûşun* kullanıldığı da görülür:

Semâ' eyler felek tennûre-bend-i dergehî olmuş
Giyüp sebz-i libâs-ı atlas u dîbâ-yı Mevlânâ

Enver, MM, 15

Bu renk cümbüşü, mukabelede semâ'-zenbaşı tarafından uygun şekillerde düzenlenerek, göze hoş gelebilecek manzaralar oluşturulurdu⁴⁷. Oluşan durum, yalnızca ruhtan ibaret melekleşmiş varlıkların, çevreye çiçek gibi açılmasına benzetilir:

Taraf taraf açar şükûfe-hây-ı rûhânî
Fezâ-yı sîneyi tahdîkdür semâ'-ı safâ

Esrâr, D, 276

Matbah canları, üzerlerinde bulunan tennûre, deste-gül ve elfî-nemed'i çıkarmadan uykuya varırlardı⁴⁸. Tennûresini çıkarmadan yatan bir can için tabî ki o elbise, bir kefen veya kıymetli, yüce bir otağ gibidir⁴⁹:

⁴⁵ Ş. Karahisârî, age, s. 136.

⁴⁶ Naci Okçu, Şeyh Galip Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânının Tenkidli Metni, C. I-II, KB Yay., Ank. 1993.

⁴⁷ Gölpınarlı, Deyimler, s. 332.

⁴⁸ Tahir Olgun, Çilehâne Mektupları, Haz. C. Kurnaz, G. Erişen, Akçağ Yay., Ank. 1995, s. 34.

⁴⁹ Olgun, age, s. 31.

Şâh-ı fakrım tâc-ı istiğnâ külâhımdur benüm

Bu ‘abâ-tennûre zerrîn bâr-gâhımdur benüm

Esrâr, D, 478

Esrâr Dede, başka bir şiirinde de melâmî bir anlayışla, aslında hırka ve tennûreye yapılan masrafı da gereksiz bulmakta, Hz. İsa'nın göğe çıkış vakasında karşılaştığı engele telmihte bulunarak; tennûre ve hırkasız olmayı yeğlemektedir⁵⁰.

Semâzenin her adımda açılan eteği, *dâmen-efşân* ifadesiyle, müridin mâsivâdan eteğini silkmesi biçiminde algılanır. Nasıl ki bir *cisim mihver ve merkezi etrafında döndüğünde kursunda, dairesinde bulunan zerrelere etrafa saçar, atarsa semâ'da da bu şekilde bir dönüş ile derviş, zihninde kalmış olan bakıyye-i zuyûf-ı hâtırât ve endişeyi tıbbî kuvve-i ani'l-merkeziyye hassası gibi muhafaza-i tefekküratından silkip atarak âyîne-i kalbine ezvâk-ı ma'neviyye saykal-nümâ oluyor*⁵¹ :

Pâkdür gerd-i ‘alâyıkdan ruh-ı âyînesi

Her kademde mâ-sivâdan dâmen-efşândur semâ'

Sâkıb, D, 107

Şâir, feleği bile Mevlevî yolunun, tennûre açıp, semâ' etmekten başı dönmüş bir müridi olarak görmek ister. Burada, hem *tennûre açmak* ve hem de *tennûre-küşâ* ifadeleriyle karşılaşırız⁵²:

Tennûre açup semâ' ider çerh

Ser-geşte-i râh-ı Mevlevîdür

Esrâr, D, 380

1. 4. Elfi-nemed, Kemer

Tennûrenin üstüne sarılan kuşağın adı olan *elfi-nemed*; *Elifi-nemed*, *elf-i lâm*, *elf-i lâmend*, *elfe-nemed*, *elif nemed*, *eliflâmed* biçimlerinde de telaffuz edilmektedir⁵³. Nemed, keçe demektir. Elfe-nemed'e, keçe parçasıyla dostluk etmek; elifi-nemede ise, elif gibi keçe

⁵⁰ Horata, age, s. 595.

⁵¹ Mehmed Ziya, Merâkiz-i Mühime-i Mevleviyyeden Yenikapı Mevlevihânesi, Dârü'l-hilafetü'l-aliyye, 1329, s. 28.

⁵² Ziver Paşa, Zeyl-i Âsâr-ı Ziver Paşa, D, Dersââdet, 1314, s. 96; H. Özyılmaz, Nazif Dede'nin Dîvânçesi ile Hüseyin Fahreddin Dede'nin Sipehsâlâr ve Eflâki'den Seçme Manzum Tercemeleri, YL Semineri, Konya 1993, s. 11.

⁵³ Duru, age, s. 140.

manası verilmektedir⁵⁴. Yünden yapılp, 10 cm. eninde, üç veya yedi dolam şeridi ile bele sarılan tarikatın mühim belirleyicilerinden olan bu kemer mürşit tarafından tarikata girişte *nev-niyâzın* beline sarılırdı⁵⁵. Âyin esnâsında muhakkak kuşanılırdı⁵⁶. Yahya Ağâh b. Salih, elfi-nemed'in Hz. Peygamber'in İmam Ali'ye verdiği Düldül'e bakan kölesi Kanber'in derviş fakirlerine hediye ettiği bel kuşağı olduğunu söyler⁵⁷.

Esrâr Dede, ikrar verilirken elfi-nemedin kuşanılmasını şu beytinde anlatır:

Elif elfi-nemeddür ey reh-vâr
Kuşanan doğru eylesin ikrâr

Esrâr, D, 191

Şiirde daha ziyade, *kemer* kullanımıyla karşımıza çıkan *elfi-nemed*, genellikle hırka ile birlikte zikredilir. Temiz meşrepli sûfî, mertebesinin yüksekliğine alâmet olmak üzere kemer takar⁵⁸:

Hırka-i pûşîdesi zerrîn kemerdür elf-i lâm
Kâ'be-i 'uşşâkı 'âlemdür gürûh-ı Mevlevî

Hanîf, MM: II, 27

Yağmurlu havada güneşin görünmesi halinde ortaya çıkan yedi renk çember şeridine isim olan kavs-i kuzah⁵⁹, özgün bir hüsn-i talille, gökyüzünün beline taktığı bir elfi-nemed olarak algılanır. Bu durumda, gökyüzü, yola yeni girmiş bir nev-niyâza da benzetilir:

Sanmayın kavs-ı kuzah takmış felek elfi-nemed
Cândan olmuş nev-niyâz-ı hankâh-ı Mevlevî

T. Mevlevî, OTDTS, 519

1. 5. Külâh (Sikke, Tâc, Fâhir)

Keçeden, deve tüyü renginde yahut daha açık, nadiren de beyaz ve şeker renk olan; sivri, düz tepeli uzun başlığa, *külâh* (*küle*) veya *sikke* adı verilir⁶⁰. A. Vefîk Paşa, derviş

⁵⁴ Yahya Ağâh b. Sâlih el-İstanbulî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Haz. M. Serhan Tayşi, Ocak Yay., İst. 2002, s. 186; Atasoy, age, s. 228-229.

⁵⁵ Atasoy, age, s. 230. (Bele üç dolam bağlanmasının sembolik manası eserde anlatılmaktadır.)

⁵⁶ Pakalın, age, C. I, s. 519; Duru, age, s. 150.

⁵⁷ Yahya Ağâh b. Sâlih, age, s. 186-187.

⁵⁸ Sâkib, D, s. 142.

⁵⁹ Reşat İzbirak, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, MEB Yay., İst.1992, s. 141.

⁶⁰ Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet , Merasim ve Tabirleri, Haz. K. Arısan, D. Arısan Günay, C. I, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1995, s. 225; Koçu, age, s. 205-206.

külâhının nişanlısı, tanımını yapar⁶¹. Dervişler sikkeyi binbir günlük matbah hizmetinden sonra giyme şerefine kavuşurlar. Şiirde *tâc-ı nemed, külâh-ı nemed* biçiminde kullanılarak keçeden yapıldığı hatırlatılır⁶². Sikke'nin lugat manası; dövülmüş, tazyik edilmiş olduğundan; keçenin de bu işlemlerden geçtikten sonra, başa giyilecek hale geldiği düşünüldüğünde, sikke adını almış olması muhtemeldir⁶³. Mütercim Âsım'a göre, kelimenin kisvet ve libas manası da mevcuttur. Mevlevî kisvetine sikke tabiri de bundan alınmıştır⁶⁴. Keçenin işlenişinde, hamuruna izzet nûru karıştırıldığı söylenerek, kıymeti vurgulanır:

Çekmede gülbângini subh u mesâ merdân-ı râh
Nûr-ı 'izzetle muhammerdür külâh-ı Mevlevî

Sâkıb, D, 121

Mevlevîler kendi aralarında bu serpuşa, *fâhir* de derler⁶⁵. Daha ziyade Bursa ve Konya'da imal edilen sikkeler⁶⁶, önceleri yalınkat iken, sonraları iki kat olarak yapılmış, çekip uzatılınca 45-50 cm. uzunluğunda, 150-250 gr. ağırlığında, iki tarafı kapalı bir boru veya bir top mermisinin şeklini almıştır. Külâhı taşıyan için ağır bir yük sananlar yanılmaktadırlar, o saflığa, yüceliğe ve iki dünyada rahatlığa sebeptir:

Bâis-i 'izz ü safâ vü râhat-ı dâreyndir
Münkirân öyle kıyâs eyler ki sıklettir külâh

Âkif, D, 67a⁶⁷

Külâhın içi zahirde boş gibi görünse de, hakikat sırlarının hazinesi ile dopdoludur:

Bâtının sanma tehî sırr ile mâl-â-mâldir
Kenzü'l-esrâr-ı hakikatdir külâh-ı Mevlevî

Râmiz, MM: II, 9

Yaygın olmamakla beraber, başka tarikat ehli tarafından tercih edilen *tâc* tabiriyle de karşılaşırız. Başında Mevlânâ'nın tâcını taşıyan, şüphesiz âlemin de baş tâcıdır:

Serinde tâc-ı Mevlânâ olan ser-tâc-ı 'âlemdür

⁶¹ A. Vefik Paşa, age, s. 814.

⁶² Esrâr, D, s. 559; Celâl, M: II, s. 46.

⁶³ N. Rüştü Büngül, Eski Eserler Ans., C. I-II, tarihsiz, s. 61.

⁶⁴ Âsım Efendi, age, s. 680.

⁶⁵ Duru, age, s. 144.

⁶⁶ Duru, age, s. 144; Pakalın, age, C. III, s. 339.

⁶⁷ Âkif (Selanikli Hasan-), Dîvân, Ali Emîrî, Mnz., Nu: 269.

Kaçan şâyân ola ol devlete fark-ı firû-mâye

Sâkıb, D, 513

Mevlevî ile özdeş tutulan sikke, yazı-resimde de yoğun şekilde kullanılmış, daha ziyade Mevlânâ'nın ismini muhtevî, *Yâ Hazret-i Muhammed Celâleddîn Rûmî* türünden yazılan şâheser levhalar, evlerin duvarlarını süslemiştir⁶⁸. Mevlevî sanatkarlar (oymacılar, nakkaşlar, hattatlar...), yaptıkları eserlere imzaları ile birlikte ekseriyetle, tarîkatlarının simgesi sikkeyi de koymayı ihmal etmemişlerdir⁶⁹.

Dirhem ve dinarlara mühür vurmada kullanılan demir, akçe, güzel ve değerli her şey manasına gelen sikke ile başa giyilen sikke bazen de her iki anlamı çağrıştırılacak şekilde de kullanılır:

Külehdür sikkesi hâlis-'ayâr-ı hizmet-i Pîre
Mehekk-i imtihân-ı dest ü pâdur Mevlevî-hâne

Sâkıb, D,138

Mevlevîye şâhlara nâz etme cesaretini veren başındaki külâhıdır. Gönül o fakirlik külâhı ile hoştur. Külâh, fakrın, terk-i dünyanın bir simgesi; gurur hastalığının da bir ilacıdır⁷⁰. Tasavvufî eserlerde tâc giymenin âdâbı ve keyfiyeti; tâcın simgesel manası ile ilgili teferruatlı olarak malumatlar vardır⁷¹. Her zümrenin kendilerini belirleyen bir simgesinin olması tabîî olduğu gibi, İslam ümmetinin en hayırlılarının simgesi de, Mevlânâ'nın sikkesidir:

Nola her zümrede bir dürlü alâmet var ise
'Alem-i hayr-ı ümem sikke-i Mevlânâdur

Nazîf, D, 52

Başının üzerinde tutsa dahi, kötü yaratılıştaki olanlara külâh hem-dem olamaz. Bu durumda başta sikke olması da çok şey ifade edemeyebilir. Aşk gamının derdine düşmeyen, yani iç değişimi yaşamayan bir dervişin yalnızca dış değişimi tamamlaması yeterli görülmez.

⁶⁸ M. Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, T. İş Bankası Yay., Ank.1995, s. 205.

⁶⁹ Gülbün Mesara, *Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı (Kat'ı)*, T. İş Bankası Yay., Ank.1991, s. 9-10.

⁷⁰ Selamî, MM, II, s. 14; Sâkıb, D, s. 234, 243.

⁷¹ Aynî, age, s. 236, 273; Kutluk, *Mevlevîliğe Dair İki Eser*, s. 293-294; Derviş Ahmed Dede, age, s. 6; İbrahim Kutluk, Şeyh Galib ve as-Sohbet üs-Sâfiyye, E. Fak. TDE Dergisi, S. 1-2, İst. 1948, s. 41-42; Atasoy, age, s. 154-155, 160; Cebecioğlu, age, s. 644; Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Rûhu ve Tarikatlar*, Sidre Yay., İst. 1988, s. 155.

Sikke yalnız başına bir iftihar sebebi olamaz; kişide aşk-ı Mevlânâ'dan eser olmalıdır⁷². Bu durumda o, (sikke) riya alâmetinden başka bir şey değildir⁷³. Kadrini bildiği takdirde bir Mevlevî dervişine en büyük saâdet kaynağı külâhtır⁷⁴:

Derviş ola da düşmiye derd-i gam-ı 'ışka
Billâh anın sikkesi âlât-ı riyâdur

Esrâr, D, 384

Külâh Üzerine Benzetmeler

1. 5. 1. Mikyâs, Dürbün, Elif harfi

Uzunluk ölçüsü olan mikyasla, külâh arasında uzunluk bağlantısıyla ilgi kurulur. Hidayet mikyası olarak tavsif edilen külâhın gölgesinin şöhreti bile âlemi kaplamaya yetmiştir;

Şöhre-i zıllî nola kılsa ihâtâ 'âlemi
Serde mikyâs-ı hidâyetdür külâh-ı Mevlevî

Ârif, MM: II, 15

Yine şekil benzerliğinden, sikke ve dürbün arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Külâh, ibret veya irfan gözünün dürbünü biçiminde tavsif edilir⁷⁵:

Kûşe-gîr-i hücre-i seyrân olan âriflere
Dûrbîn-i çeşm-i 'ibretdür külâh-ı Mevlevî

Gâlib, D, 877

Elif'e benzeyen şekliyle külâh, Allah'ın birliğini ve tevhid sırrını gösteren şahâdet parmağı gibidir.⁷⁶ Aynı zamanda Mevlevî, külâhı ile gönlündeki derdi dışarı vurmaktadır. Boyu **elif**, kenarları da **hâ** harfine benzeyen külâh, gönüldeki **âha** işaretir⁷⁷:

Kâmeti **elf** u kenârı halka-i **hâ** resmidür
Dildeki **âha** işâretdür külâh-ı Mevlevî

Râmiz, MM: II, 10

⁷² Keçecizade İzzet Molla, D, s. 416.

⁷³ Sâkıb, D, s. 122.

⁷⁴ Sâkıb, D, s. 269.

⁷⁵ Safvet, MM, s. 20.

⁷⁶ Lutfî, M: II, s. 12; Selâmî, M. II: s. 14.

⁷⁷ Selâmî, M: II, s. 14.

1. 5. 2. Hâle, Akûs-ı Mehtab, Şems

*Hâle-i bedr-i hüviyyet*⁷⁸, *hâle-i şems-i hüviyyet*, *'akûs-ı mâhtâb*, *pertev-i şems-i mehâbet* kullanımlarında, külâh ile ay veya güneş etrafında peyda olan nuranî daire (ay ağılı) nin ismi olan hâle arasında, benzerlik ilişkisi kurulur. Etrafa yansıyan ışık anlamıyla, *şems-i pertev*'i de bu grupta değerlendirmek mümkündür. Külâhtan yayılan nuranî ışık, ay ışığının denizde yaptığı ışıktan yol manasına gelen, *serv-i sîmîn* terkihiyle anlatılır. Veya külâhın şulesi, dokuzuncu gökle, yeryüzünün arasını kaplayacak güç ve heybettedir⁷⁹:

Çerh urup döndükce şevk-âver semâ'-ı tîz ile
Hâle-i şems-i hüviyyetdür külâh-ı Mevlevî

Râmiz, MM: II, 10

Safha-i deryâda 'akûs-ı mâhtâb
Serv-i sîmîn-i zarâfetdür külâh-ı Mevlevî

Şûhî, MM: II, 3

1. 5. 3. Tâc, Efser, Zîver, Zînet, Kenz

Külâhın, manen bir tâc olmasının yanı sıra, aynı zamanda başında bulunduğu kişiye maddî saltanatı da sağladığına dair vakalar rivayet edilir⁸⁰. Hem dünya saltanatının ve hem de tecrit mülkünün tahtı üzerinde oturma hakkı, başında külâh olana aittir⁸¹. Bazıları külâhın kıymetini bilmeseyse bile o, kudret ve güç veren bir saâdet tâcidir⁸²:

Tâc-ı devletdür serinde sâye-i taraf-ı külâh
Şimdilik oldur serîr-i mülk-i tecrîd üzre şâh

Sâkıb, D, 626

Her denî bilmez libâs-ı evliyânın kadrini
Nûrdan bir tâc-ı 'izzetdür külâh-ı Mevlevî

⁷⁸ T. Mevlevî, M, s. 15.

⁷⁹ Râmiz, M: II, s. 8.

⁸⁰ Sâkıp Dede, Sefîne'sinde şunları kaydeder: Padişahlara sikke, şehzâdelere arakiye tekbir edilmiş. Sultan İbrahim'e rûhî hastalığının manen tedavisine yardım edeceği düşüncesiyle Konya'da Çelebi bulunan Pîr Hüseyin Efendi, sûret-i mahsûsada İstanbul'a davet edilmiş; Padişah, huzuruna giren Çelebi'ye, sikkenin kendisine değil, henüz yedi yaşında bulunan şehzade Sultan Mehmed'e tekbirini irade eyler. Çelebi bu emri garip görmeye beraber, sikkeyi şehzadenin başına giydirir...Memleketine doğru yola çıkar. Yolda, maiyetinde bulunup sır saklayan bendelerine, sûrî saltanatın İbrahim Han'da son bulacağını anlatır. Akşehir'e geldiklerinde sözü doğru çıkar; İbrahim tahttan indirilip, yerine Sultan Mehmed geçirilir (Aktaran: F. Nafiz Uzluk, Dîvân-ı Sultan Veled, Uzluk Basımevi, 1941, s. 2-3).

⁸¹ Sâkıb, D, s. 431.

⁸² Dîvâne Mehmed Çelebi, age., s.57.

Gavsî, MM. II, 12

Mevlevî, yücelik veren tâcî giymekle Hz Peygamber'in sünnetini ihya ettiği gibi, Mevlânâ'dan yadigar kalan zîneti de baş üstünde tutmaktadır⁸³. Külâhın yüce bir makamdan yeryüzüne gönderildiğini vurgulamak maksadıyla, 'arşdan inmiş bir efser' ifadesi kullanılır ki, 'arş; Tanrı'nın dokuzuncu tabaka gökte varsayılan kudret ve ululuğunun tecellî yeri manasına gelir. Bu ifade ile Mirac gecesi Cebrail (as)'in Peygamberimize Allah'ın emri ile tâc, hulle, kemer, asâ, nâleyn ve Burak getirip giydirmesi de hatırlatılmaktadır⁸⁴:

Kisve-i fahr-i risâletdir külâh-ı Mevlevî

Ârifâna tâc-ı rif'atdür külâh-ı Mevlevî

Şûhî, MM: II, 3

Sâyesinde bî-ser ü pâ ser-firâz-ı dehr olur

'Arşdan inmiş bir efserdür külâh-ı Mevlevî

Sâkıb, D, 121

Mevlevî, ârifler kervanının önünde, başında da kendisini diğerlerinden ayıran tâcî olduğu halde giden bir kervancı gibi düşünülür. Bu külâh, sultanların ve güneşin tâcından yüzlerce defa daha yüksektir⁸⁵:

Mevlevî ser-hayl-i saff-ı 'ârifân-ı hâldür

Serde tâc-ı ibtihâc-ı imtiyâzdur külâh

Sâkıb, D, 121

1. 5. 4. Fânûs, Kandîl, Micmer (Buhurdân), Mısbah (Meş'ale), Şu'le

Külâh, gönül nûru mumunun parıltısını münkirlerin rüzgarından; mâsivânın sert kasırgasından koruyan veya ihlas mumunu fitne rüzgarından muhafaza eden bir hikmet/vahdet/irâde fânusu olarak tasavvur edilir. Bu düşüncenin oluşumunda, fânus ile külâh arasındaki şeklî benzeyiş etkili olur⁸⁶:

Şem'-i dil-nûrın riyâh-ı münkirâtdan hıfz idüp

Zihniyâ fânûs-ı hikmetdür külâh-ı Mevlevî

⁸³ Lâ, MM: II, s. 8.

⁸⁴ Yahya Âgâh b. Sâlih, age, s. 121.

⁸⁵ Sâkıb, D, s. 502, 143/14; Mustafa Çıpan, Fasîh Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni (D), DT, Konya 1991, s. 291.

⁸⁶ Rızâ, MM: II, s. 6; Ahkar, MM: II, s. 5.

Kandil ise, içine zeytinyağı ve bir fitil konarak yakılan, topraktan, madenden, camdan veya seramikten yapılan ışık vermeğe mahsus kabin adıdır⁸⁷. Özellikle camilerde kullanılan yuvarlak bir taban üzerine oturan şişkin gövdeli, gövdesi bir vazo gibi daralarak yaygınlaşan Memlûk cam kandilleri⁸⁸ formunun tersine çevrilmiş hali ile Mevlevî külâhı arasında benzerlik kurulur. Külâh, hayret kandilinin baş aşağı (*ser-nigûn*) çevrilmiş biçimi gibi düşünülür:

Câmi-i feyz-i çerâğ-ı Hazret-i Mollâda hep
Ser-nigûn-ı kandîl-i hayretdür külâh-ı Mevlevî

Ârif, MM: II, 15

O, başta aydınlatma vazifesini sürdürdükçe, onu taşıyanlar karanlıkta ve iç darlığında kalmazlar, çünkü o, nûrdan bir hikmet fânûsudur⁸⁹.

Kokulu ağaç parçalarının ve buhur çubuklarının yakıldığı tütsü kabına, *buhurdan* (*micmer*)⁹⁰ denilmektedir. Kömür ateşinin konulduğu yarım küre şeklinde bir mangalı, onun üzerinde de, yarım küreye benzer kafes biçiminde, ajurlu (delikli) kapağı (kubbesi) vardır⁹¹. Şâirlerce külâh, üzerine kapağının örtülmesiyle, buhurdanın almış olduğu şekle benzetilir. Külâh, sırlar anberinin veya muhabbet öd ağacının tütsülendiği bir buhurdan olarak düşünülür⁹²:

Micmer-i ‘ûd-ı mahabbetdür külâh-ı Mevlevî
Dûd-ı gülbank-i hüviyyetdür külâh-ı Mevlevî

Gâlib, D, 877

Yine şekil benzerliğinden yola çıkılarak külâh, vahdet meşalesi veya sinedeki aşk ateşinin başa vurmuş yalımı, alevi gibi hayal edilir⁹³:

Başuma çıkdı şu’lesi tâ sûz-ı sînemün
Sultân-ı ‘ışk virdi külâh-ı irâdetüm

⁸⁷ C. Esad Arseven, Sanat Ans., C. II, MEB Yay., İst. 1983, s. 936-37.

⁸⁸ Önder, Antika ve Eski Eserler Kılavuzu, s. 98.

⁸⁹ Remzî, s. 216; Hâmîd, M: II, s. 17; Râmiz, M: II, s. 8.

⁹⁰ Anber tozundan, çubuk şeklinde yapılmış, küçük şamdanlara dikilerek yakılan ve güzel koku veren muma da micmer denmektedir. Bu durumda, külâh ile micmer arasındaki benzetme yine şekil benzerliği sebebiyledir.

⁹¹ Önder, age, s. 29.

⁹² Sâkıb, D, s. 122.

⁹³ Nebil, M: II, s. 10.

1. 5. 5. SadeF, Tâvus yumurtası, Devlet kuşu, Lâne-i ankâ

Sikkenin nurdan bir sadeF olması durumunda, içindeki paha biçilmez, iri taneli inci (*dürr-i şehvâr*) de Mevlevîdir⁹⁴:

Bir sadeFdir nûrdan her birisinin sikkesi
Lü'lü-i deryâ-yı vuslatdır gürûh-ı Mevlevî

Rızâ, MM: II, 28

Cennete ait bir kuş olarak düşünölen tavusun, yumurtası şekil, renk ve kıymet açısından Mevlevî'nin külâhının benzetilene olarak karşımıza çıkar:

Beyza-i tâvûs-ı cennetdir külâh-ı Mevlevî
Kulle-i serv-i hakîkatdır külâh-ı Mevlevî

Ârif, MM: II, 15

Gölgesi kimin başına düşürse, onun hükümdar olacağına inanılan efsanevî kuş hümâ (devlet kuşu) ile, külâh arasında benzerlik kurulur. Hümâyâ teşbih edilen külâh, başına konduğu kişiyi, mana ikliminin şâhı yapar. Bu kuş, nasıl seçiciyse ve her başa konmazsa, külâhı giymek de herkese nasip olmaz; yalnızca âşıklar bundan hissedâr olur:

Her kulun başına konmaz bir hümâ-yı kudsdür
'Âşıkâna murg-ı devletdir külâh-ı Mevlevî

Selâmî, MM: II, 14

1. 5. 6. Kule, Kubbe, Künküre (Kubbe tepesi), Künbed, Sakf (Çatı), Hayme, Çetr (Çadır, Şemsiye, Güneşlik), Sâye

İstiğna ankasının üzerinde kanat vurduğu, kanâat Kâf'ının zirvesi; veya hakikat servisinin tepesi⁹⁵ olarak düşünölen külâh, giyenin başında, yani en zirve noktasında bulunduğu için bu türden benzetmelere konu edilmiştir:

Per urur 'Ankâ-yı istiğnâ firâzında anun
Kulle-i kâf-ı kanâatdır külâh-ı Mevlevî

Ahkar, MM: II, 5

⁹⁴ Gavsî, M. II: s. 10.

⁹⁵ Ârif, M: II, s. 15.

Mevlevî'nin külâhı, binanın kubbesine benzer. *Kubbe-i çerh-i salâbet, kubbe-i gerdûn-ı himmet*⁹⁶, *kubbe-i eyvân-ı irfân, kubbe-i eyvân-ı himmet, kubbe-i eyvân-ı hikmet, kubbe-i eyvân-ı vahdet* tamlamalarında, benzeyen olarak kullanılan külâh; başı arşa dek yükselmiş; âriflerin binlercesini altında barındıran bir kubbe olarak düşünülür.

Ser-bülend olmuş firâz-ı 'arşa dek peyvestedir

Kubbe-i çerh-i salâbetdür külâh-ı Mevlevî

Râmiz, MM: II, 9

Velilik şâhının sikkesi kabul edilen külâh, hâl ehlinin, aşk mihrabını altında bulabileceği bir köşkün veya vahdet köşkünün kubbesidir⁹⁷. O kubbenin altında, sâlik, kendinden geçme ve kendine gelme hallerini yaşamaktadır.

Yine külâh, velilik arşının en tepe noktası, muhabbet ehlinin sığındığı hakikat binasının çatısı olarak da düşünülür⁹⁸:

Nükte-i remz-i *ale'l arşı istivâdır* istivâ

Künküre-i 'arş-ı velâyetdir külâh-ı Mevlevî

Siyâhî, MM: II, 7

Velâyet sahrasının/yolunun çadırı, koruma çadırı, emniyet ve selâmet haymesi⁹⁹ olarak tanımlanan külâh, kendisine sığınanlara gölgelik vazifesi görmekte; âşıkları sıkıntı ve sıcaktan korumakta; sayesinde binlerce velî rahat etmektedir. Külâh saadet güneşinin gölgesidir. Şekil benzerliği sebebiyle külâh ile çadır arasında böyle bir ilişki kurulur¹⁰⁰:

Mültecâ-yı fâizân olmuş ser-â-ser sâyesi

Çetr-i sahrâ-yı velâyetdir külâh-ı Mevlevî

Ahkar, MM: II, 4

1. 5. 7. Pûte (Kibrit-i ahmer), Kân (Maden ocağı), Sâğar, Peymâne, Câm, Tas, Kâse, Hum (Küp), Çâh, Delv (Su Kovası)

Pûte, kâl, kimya gibi tenasüp teşkil eden kelimelerle oluşturulan bir kimya laboratuvarının, ney körüğü, külâh da potasıdır. Bütün çaba, âşıkların cismini, kâl

⁹⁶ Nebil, M: II, s. 11.

⁹⁷ Rızâ, M: II, s. 6; Şühî, M: II, s. 4; Fasîh, D, s. 292.

⁹⁸ Rızâ, M: II, s. 6; Rızâ, M: II, s. 6.

⁹⁹ Nebil, M: II, s. 11.

¹⁰⁰ Moğol çadırlarından etkilenerek külâh şeklinde yapılan kubbeli çadırların da Osmanlıda kullanıldığı zikredilir. (Taciser Onuk, Osmanlı Çadır Sanatı: XVII-XIX. yüzyıl, K.B. Yay., Ank. 1998, s. 15); Siyâhî, M: II, s. 6-7; Şühî, M: II, s. 3.

işleminden¹⁰¹ geçirerek altına dönüştürmek içindir. Şeklî benzeyişten ve külâhın manevi etkisinden yola çıkarak yapılan bu benzetmede külâh, giyeni, pişmemişleri (*nâ-puhtegân*) dönüştüren ve saâdete erdiren bir pota veya içinde yücelik kimyasının işlendiği bir maden ocağı olarak tahayyül edilir¹⁰².

Zîr-i külehde nâ'il olur devlete bu ser
Bir pûtedür küleh ki giren kîmyâ çıkar

Sâkıb, D, 305

Kal' ider nâ-puhtegânı şevk-i hubbullâh ile
Pûte-i 'aşk-ı hüviyyetdir külâh-ı Mevlevî

Âkif, D, 70b

Kimya (veya simya) işleminde dönüşümün gerçekleşmesinde kullanılan, büyük bir kuvveti hâiz, mevhum bir cisim olan *kibrit-i ahmer* ve *iksir*¹⁰³ ile külâh arasında kurulan bağıntıda külâhın her bir kılı, kibrit-i ahmere benzetilmekte veya külâh, içinde hikmet/himmet iksirinin karıştırıldığı bir pota olarak düşünölmektedir:

Bî-nevâsın eylemez ser-geşte-i tîh-i ümîd
Mû-be-mû kibrit-i ahmerdür külâh-ı Mevlevî

Sâkıb, D, 121

Sâgar-ı nûr-ı şefâat, pür-peymâne-i zer, câm-ı vahdet ve hum-ı pür-esrâr-ı vuslat terkiplerinde külâh, yine içinin boş oluşu göz önünde bulundurularak içki kadehine benzetilir. Beyitlerde kadeh, farklı bir işlev yüklenmiş halde karşımıza çıkar. Aşktan mest olmuşlara vahdet câmı gibi görünen bu kadehin içinde, şefâat nûru doludur. Veya külâh, içinde vuslat sırlarını saklayan geniş bir küp olarak da tasavvur edilir¹⁰⁴:

Ser-girân-ı bezm-peymân-ı ezeldür cânımız
Serde pür-peymâne-i zerdür külâh-ı Mevlevî

Sâkıb, D, 121

¹⁰¹ Kimya terimi olarak kullanılan kâl için, lugatte şu mana verilir: Maden külçelerinin eritilip, tasfiye olunması. Altını, bakır kâl etmek (Ş. Sâmi, Kâmûs-ı Türkî, İkdâm, Dersaâdet, 1318 s. 1032).

¹⁰² Selâmî, M: II, s. 14; Safvet, M: II, s. 20.

¹⁰³ Ş. Sâmi, , age, s. 1142.

¹⁰⁴ Siyâhî, M: II, s. 7; Hâmid, M: II, s. 17.

Hem renk hem de şekli benzeyiş, külâh ile altın tas ve kâse arasında benzerlik ilişkisi kurulmasına sebep olur. Mevlânâ'nın matbahında rıza (çile) orucu tutmuş bir dervişe külâh, vuslat iftarının kâsesi gibidir¹⁰⁵:

Rûze-dârân-ı Rızâyâ matbah-ı Hünkârda
Kâse-i iftâr-ı vuslatdır külâh-ı Mevlevî

Rızâ, MM: II, 6

Baş aşağı çevrilmiş haliyle külâh ile kuyu arasında da benzerlik söz konusudur. Şâir, Hz. Yûsuf'un kuyuya düşme hadisesine telmihte bulunarak, nasıl ki onun kuyuya düşmesi, başlangıçta şer gibi görünmesine rağmen, nihayetinde onun hayrına olmuşsa, Mevlevî'lerin de, külâh giymeyi ve onun sorumluluklarını üstlenmeyi meşakkatli sanmaları, ilk anda onları yanıltabilir, çünkü külâh, aynıyla selâmet Ken'ân'ının veya susamışların susuzluğunu gideren mana kuyusudur¹⁰⁶:

Gerçi ihvân-ı zamâna pür-meşakket zann ider
Çâh-ı Ken'ân-ı selâmetdür külâh-ı Mevlevî

Gâlib, D, 877

1. 5. 8. Hûşe-i Engûr (Üzüm salkımı), Gül, Gonca, Lâle

Hûşe-i engûr-ı kudret/vahdet terkipleriyle tanımlanan külâh, gerçekten de baş aşağı gelmiş bir üzüm salkımını andırır¹⁰⁷:

Tâk-i pîrâ-yı nihâlistân-ı cem'ü'l-cem'-i gayb
Hûşe-i engûr-ı vahdetdür külâh-ı Mevlevî

Gâlib, D, 877

Renk ve şekil benzerliğinden yola çıkılarak kurulan bağıntıda külâh, lütfun beyaz gülü olarak da düşünülür. Yine o, feyz ile suvarılmış bir gül ağacında açmaya yüz tutmuş, velâyet bahçesinin taze goncasıdır¹⁰⁸:

Şeref-i ehl-i himem sikke-i Mevlânâdır
Gül-i beyzâ-yı kerem sikke-i Mevlânâdır

Nazîf, D, 52

¹⁰⁵ Râmiz, M: II, s. 10.

¹⁰⁶ Hâmid, M: II, s. 17.

¹⁰⁷ Hâmid, M: II, s. 17.

¹⁰⁸ Selâmî, M: II, s. 14; Sâkıb, D, s. 122.

Lâle-i gülzâr-ı cennet/vahdet, lâle-i bâğ-ı vahdet biçiminde tanımlanan külâh ile lâle arasındaki ilişkide yine şekil benzerliği öne çıkar. Semâ' eden semâ'-zenin, başını hafifçe yana eğmesi, vahdet bahçesinde başı eğik bir laleye teşbih edilir¹⁰⁹:

Zîver-i bûstân-ı envâr-ı tecelliyât-ı Hak
Lâle-i bâğ-ı hakîkatdür külâh-ı Mevlevî

Gâlib, D, 877

1. 5. 9. Minâre, Mehçe, Nakş-ı Mihrâb, Minber, Sütire, Seng-i mezar

Minare mescide işaret ettiği gibi, Mevlevî'nin başındaki minareye benzeyen külâh da, altında bir mabedin varlığını haber verir. Çünkü müminin gönlü, Allah'ın tecelli ettiği kutlu bir mabettir.

Minarenin alemindeki mehçe, müminleri beş vakit altında topladığı gibi, gönül ehlinin toplandığı yer de, üzerinde külâh alâmeti bulunan Mevlevî tekkeleridir. Özellikle Mevlevî tekkelerinde kubbeye konulan külâh aleminde, bir bakıma Mevlevîlerin orada toplandığını gösteren bir nişan vazifesi görür (minarenin, alem ile şerefe arasındaki kısmına da, külâh dendiğini de hatırlamak gerekir)¹¹⁰:

Çün minâre dâldir tahtında mescid gösterir
Kâ'be-i dilden nümâyândır külâh-ı Mevlevî

Remzî, 216¹¹¹

Külâh başka beyitlerde de mabedin diğer unsurlarıyla ilişkilendirilir. Câmilerdeki mihrapların üst kısmındaki nakışlı çıkıntı yine külâh için müşebbehün-bih olarak kullanılır¹¹².

Mevlevî'nin sütreye benzeyen külâhı, onu mâsivâyâ meyletmekten alıkoyar. Mâsivânın onun ibadetine hâlel getirmesini külâhı engellemiş olur. Hz. Peygamber'in de başlarındaki kalansüveyi kırdı namaz kılarken önlerine sütire gibi koydukları rivayet edilir¹¹³. Sütrenin namaz kılınan mahalle şeytanın girmesini de engelleyeceği zikredilir¹¹⁴.

¹⁰⁹ Nebil, M: II, s. 11; Lütfî, M: II, s. 12.

¹¹⁰ Sâkîb, D, s. 124.

¹¹¹ Hasibe Mazıoğlu, A. Remzi Akyürek ve Şiirleri, Ank. 1987.

¹¹² Gâlib, D, s. 877; Şühî, M: II, s. 3.

¹¹³ Veled Çelebi, Muhtasar Menâkıb-ı Mevlânâ'dan Aktaran: Pakalın, age, C. III, s. 219-220.

(Sahih hadislerdendir ki Hazret-i Peygamber Efendimiz kırdı namaz kılarken bazen başlarındaki Mevlevî sikkesi gibi, belki daha uzun, kalansüveyi sütire yapardı. Yani önünden insan ve hayvan geçmesiyle namazın bozulmaması için secde ettiği yerin önüne koyardı.)

¹¹⁴ Orhan Hançerlioğlu, İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Kit., İst. 1994, s. 566.

Sâlike meyl-i nukûş-ı mâsivâyâ perdedir

Süt-re-i ehl-i tarîkatdir külâh-ı Mevlevî

Şûhî, MM: II, 3

1. 5. 10. Top, Niyâm-ı Tîğ (Kılıç kını), Hançer, Miğfer

Külâh ile savaş araç ve gereçleri ile kurulan ilişkide şekil benzerliği etkili olmuştur. Külâhın iki kat olarak yapılması, çekip uzatılınca iki tarafı kapalı bir boru veya bir top mermisi şeklini alması, bu benzetmenin yapılmasına sebep olmuştur. *Top-ı burhân-ı velâyet* ve *top-ı kahr-endâz-ı himmet* terkiplerinde külâh, hakir bakışlı zâhide karşı tehdit aracı olarak kullanılmakta; bir diğ-erinde ise, aşk'ın savaş alanında nefisle yapılan savaşta, ona savrulan himmet topu gibi tasavvur edilmektedir¹¹⁵:

Leşker-i nefis üzre harb-gâh-ı 'ışkda

Top-ı kahr-endâz-ı himmetdür külâh-ı Mevlevî

Gâlib, D, 877

Şâir, Mevlevî'yi kılıç olarak düşündüğü bir beytinde, onun külâhını da kın yerine koymakta; münkirleri uyarmaktadır. İnkâr edenler için külâh, onların gözlerine batırılacak bir hançerdir¹¹⁶.

Her ikisi de başa giyilmesi sebebiyle, miğfer ve külâh arasında da benzerlik ilişkisi kurulur. Nefs ejderi ile savaş halinde olan gönül erleri için külâh, başı korumak maksadıyla giyilen bir miğfer gibidir¹¹⁷.

1. 6. İstivâ (Sırr-ı istivâ, Hatt-ı istivâ)

İ. Ankaravî: “*Tarîkimizde bu sıfat-ı i'tidâl mertebe-i istivâdır. Bu mertebeye vâsıl olanlar bu mertebeye vâsıl olduklarına alâmet olsun için başlarına hatt-ı istivâ çekmişler ve anınla bu mertebeye işâret kılmuşlar, pes bir kimse fî-zamânina başına istivâ çekse demek olur ki cem'-i akvâl ve ef'âl ve ahvâlimde müstevî ve müstakîm oldum ve mertebeme alâmet olsun için hatt-ı istivâyı farkıma urdum...*”¹¹⁸ diyerek hatt-ı istivanın simgesel manasını izah etmiş ve kimlerin istivâ çekebileceğini belirtmiştir. Yüksek bir alâmet sayılan istivâ, Mevlânâ'dan kalmış olup, iki yollu olan külâh-ı seyfi veya kılıcî taç yollarına takılan elif biçimindeki şeride

¹¹⁵ Nebil, M: II, s. 10.

¹¹⁶ Nebil, M: II, s. 11; Sâkıb, D, s. 122.

¹¹⁷ Siyâhî, M: II, s. 7.

¹¹⁸ İ. Ankaravî, Minhâc, s. 25-26.

verilen isimdi. Aşkî, başındaki külâhın üstündeki istivâyâ işaret ederek, sikkesini, *elif hatlı külâh* biçiminde anlatır:

Aşkiyâ ser-çeşmemizdür Hazret-i Monâ Celâl
Başımızda şol elif hatlı külehtir ‘ışka delil
Sırra mazhar düşdüğüçün demişiz nâye helâl

Aşkî, D, 95¹¹⁹

İstivâ, iki kaşın arasına tesadüf eden, tam orta yerinden ilkin tepeden aşmak ve arka tarafına, yani ense çukuruna muvazi biçimde uzatılarak sikkeye dikilirdi. *Sırr-ı istivâ, hatt-ı istivâ* biçimlerinde de kullanılan istivâlı tacı (*külâh-ı istivâdâr*) ancak, cezbe-i Rahmân ile ‘istivânın sırrına vâkıf olan mümtaz zatlar giyebilirdi¹²⁰. İstivâ sırrına vâkıf olmakla, hakîki vücûdün Hakk’ın vücûdu olduğunu kavramak, yani vücûtta birliği anlamak aynıdır. Bunu kavrayanlar ispatı olmak üzere, şeklen kelime-i tevhidi gösteren istivâyı külâhlarına çekerler¹²¹.

İstivânın hem yeşil ve siyah renkte olduğunu, hem de Hz Peygamberden miras kaldığını Esrâr Dede şu beyitlerinde zikreder¹²²:

Bir Mevlevî ki râsti-i Âl-i Rasûl ola
Mevrûsıdur ‘alâmet-i hadrâ-yı istivâ
Hayru’l-umûri evsâtuhâdur hilâfete
Beyne’s-sülûk meslek-i vâlâ-yı istivâ

Esrâr, D, 198

Elsiz ayaksız olanlar, yani bütün tavır ve hareketlerinde kendisini Hakk’a teslim edenler o yeşil nura erer, yoksa aksi davranışlar sergileyenlerin başlarına istivâ sevdasını (istivânın siyah renkte olabileceğine dair işaret de vardır) almaları boşunadır¹²³:

Tanrı’nın sınırsız hâkimiyeti, bütün yaratıkları emir ve iradesi altına aldığı, kainâtın Onun tarafından yönetildiğine işaret eden, ‘*ale’l-arşi’stevâ* ibaresi, Kur’ân’da bazı sûrelerde

¹¹⁹ İskender Pala, Aşkî ve Dîvânından Seçmeler, KTB Yay., Ank. 1988.

¹²⁰ Pakalın, age, C.I, s. 207.

¹²¹ Esrâr, D, s. 195.

¹²² Esrâr, D, s. 195.

¹²³ Esrâr, D, s. 196; Siyâhî, Ali Enver, Semâhâne-i Edeb, İst. 1309, s. 94; Siyâhî, M: II, s. 7.

yer alır¹²⁴. Beyitlerde iktibas edilen, ‘ale’l-’arşı’stevâ sırrı, nükte-i ‘ale’l-’arşı’stevâ biçiminde kullanılan ibare ile şâirler, faraklarına vurdukları istivâ ile, Tanrı’nın mutlak gücünü anladıklarını söylemektedirler.

Sırr-ı hatt-ı istivâsı bahsi sığmaz hâmeye
Şekl-i arş-ı rabb-i ‘izzetdür külâh-ı Mevlevî

Şûhî, MM, 4

İstivânın, Hak tarafından verilmiş bir tasarruf, manevî halifelik¹²⁵ yetkisi olduğu düşüncesi, istivânın Hakk’ın katından inmiş âyet olarak algılanmasına yol açar. Tâhâ sûresinde de, *istivâyâ* işaret edilmektedir. Her kim ki, aşk sultanı namına başına, tuğraya teşbih edilen istivâyî çekerse, Süleymân mülkünün şâhi¹²⁶, kâinatın hükümdarı olur¹²⁷:

Devletlü başı var o fakîrin ki Zâtından
Üstüne indi âyet-i *Tâhâ*-yı istivâ

Esrâr, D, 196

Hırka ve tennûrelerin yakasına dikilen kaytanlara da istivâ dendiği; resim hırkalarında, yakadan başlayıp eteği dolaşan ve bütün hırkanın kenarını çeviren yeşil bir çeşit, bir kaytan bulunduğu belirtilir. Bu kaytan, yakanın arkasında, *lâmelif* şeklini alacak bir biçimdedir. Bunu giyen derviş, *lâmelif’in* ortasında *elif* harfi gibi durur. Bu simge, hem kelime-i tevhidi ve hem de bütün varlığın izafi olduğunu, gerçek varlığın Hakk’ın varlığı olduğunu belirtir. Hırka giyen, mevhum ve izafi varlığından kurtulmuş, Hakk’ın varlığında var olmuştur¹²⁸. Hırkanın kenarındaki yeşil bir hatla yazılan, matla’ beyit konumundaki bu işaret, dervişe daima fakr, yokluk hatırlatması yapmaktadır¹²⁹:

Mevlevî’nin, fenâ Kâf’ına ulaşması mümkündür. Çünkü onun hırkasının yakasındaki *istivâ*, Anka’nın uzun kanatları gibidir¹³⁰.

SONUÇ

¹²⁴ A’râf, 7/54; Yûnus, 10/13; Ra’d, 13/2; Tâhâ, 20/5; Secde, 32/4; Hadîd, 57/4 (M. Yılmaz, Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler, Enderûn Kitabevi, İst. 1992, s. 16)

¹²⁵ Gölpınarlı, Âdâb, s. 23.

¹²⁶ Esrâr, D, s. 11.

¹²⁷ Esrâr, D, s. 198.

¹²⁸ Gölpınarlı, Âdâb, s. 24.

¹²⁹ Esrâr, D, s. 195; Esrâr, D, s. 195.

¹³⁰ Esrâr, D, s. 196.

Hz. Mevlânâ sonrası şekillenmeye başlayan Mevlevî kisvesi, Mevlevî şâirlere kullanmış oldukları klâsik şiirin malzemelerinin yanı sıra, farklı ve zengin malzemeler sağlamıştır. Mevlevî şâirler divanlarında Hz. Mevlana'ya yazdıkları medhiyelerin dışında, bağlı buldukları tarikatın âdâb-erkanını, giyim-kuşamını, tarikatın belirleyicisi mutribin unsurlarını farklı tasavvurlarla ve edebî sanatlarla anlatmışlardır.

Mevlânâ ve Mevlevîlik vasfında yazılan ilk şiirlerden itibaren külâh ve hırkanın şiirlerde yer aldığını görürüz. Dîvâne Mehmed Çelebi'nin derviş ile padişahı konuştuğu şiirinde bu iki unsurun simge karşılıkları gösterilmiş; daha sonra kaleme alınan şiirlerde ise daha çok derviş çeyizi farklı edebî sanatlarla ve farklı nesnelere kıyaslamalarla yüceltilmiş, benzeyenleri içinde seçkin konumu öne çıkarılmaya çalışılmıştır.